

БЪЛГАРИТЕ В СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРИЕ

ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМ ОСМИ

КЪМ ВЪПРОСА ЗА АКАВИЗМА В ЕЗИКА НА БЪЛГАРИТЕ ОТ БЕСАРАБИЯ

Васил Кондов

Въпреки че основният речников фонд и основните фонетични и граматични особености в езика на българите от Бесарабия са запазени и до ден днешен, още при първото запознаване с него става ясно, че тук българският език е подложен на чувствително чуждозиково влияние (предимно руско), което през последните няколко десетилетия е особено засилено.

Затова с основание известният български езиковед Стойко Стойков още през 50-те години на миналия век, правейки преглед на проучванията на съветските българисти върху българските говори на територията на бившия СССР, ги упреква, че не обръщат достатъчно внимание на чуждото влияние върху тези говори¹.

Според мен, това невнимание е било тенденциозно, преднамерено, за което като доказателство, макар и косвено, може да се посочи изследването на М. В. Маркова: "После Октябрьской революции на Украине были открыты болгарские школы в числе других национальных школ малочисленных народностей. К концу 1930-х годов школы с преподаванием на болгарском языке, выполняя свою социальную и культурную миссию на первом этапе строительства социализма, перестали существовать. Обучаться на болгарском языке сами болгары СССР считают нецелесообразным в перспективе получения высшего образования, при гораздо большем диапазоне применения русского языка и языков республики в общественной и производственной жизни, в области культуры."²

Това е... Коментарът тук, както се казва, е излишен. Българският език, чийто носител в бившия СССР е компактно живеещо население, наброяващо над един милион души, е бил изцяло премахнат от училищата и по този начин е бил обречен да изчезне изобщо като бъде заменен с друг език, имащ "много по-голям диапазон на действие", и толкова...

Пита се тогава, какъв е щял да бъде смисълът от проучването на езика на съветските българи с оглед на чуждоезиковото в случая руско влияние? А освен това, едва ли такова проучване би видяло тогава бял свят, тъй като би показало как става замяната, или по-точно унищожаването на един език ("с по-малък диапазон на действие"), от страна на друг ("с по-голям диапазон на действие"...), което едва ли е трябвало да се афишира тогава.

Изхождайки от темата, която съм избрал, аз ще засегна само един от аспектите на руското езиково влияние – акавизма (рус. аканье) – върху българските бесарабски говори, което, според мен, е и едно от най-ярките и най-важните фонетични явления в този план.

В интерес на истината трябва да се отбележи, че акавизмът е характерен не само за руската литературна реч, а се наблюдава и в някои български диалекти в района на Родопите. Според Д. Иванова-Мирчева това явление е свързано с праславянската кратка а, което се открива в съвременния унгарски език, където в славянските заемки а се пази и се произнася с леко закръглени устни (срв. унг. kakas и стб. КОКОШЪ, унг. patak и стб. ПОТОК). Същият звук се открива и в българославянските заемки в румънския език (срв. рум. [cot и стб. КОКОТЪ, рум. ciud [и стб. ЧОУДО). Преминаването на а в о в българския език е започнало приблизително от VIII в., т.е. в края на предписмения период (срв. гръц. Арахова и бълг. Оръхово, Орахос (гр.) и оръх (бълг.)³. Този етап е запазен, както вече отбелязах, в днешните български родопски диалекти, където, например в смолянския говор, това акане последователно се явява само пред ударена сричка (вадица, гарица, кабила, дашол, галем, афчери, атиде, мама)⁴.

Според някои руски учени акавизмът е свързан с редуцията на неударените гласни и затова не е могъл да се появи преди падането на редуцираните гласни. Според тях това явление вероятно е възникнало първоначално в Рязанската, Новгород-Северската и Черниговската земя през XII – XIII в.⁵

Но нека да оставим учените да спорят по въпроса за възникването на явлението. Нас преди всичко ни интересува същността на това явление и откъде се е взело в българските говори в Бесарабия. Ето как е обяснено в "Малая советская энциклопедия": "Аканье – особенность произношения, состоящая в том, что гласные [o] и [a] могут различаться лишь под ударением, в безударном же положении на месте того или иного звука произносится звук, близкий к [a], или сильно ослабленный звук, близкий к [ъ]. Аканье свойственно русскому литературному и белорусскому языку в целом"⁶.

Това, че акавизмът в езика на българите от Бесарабия не е домашно, българско, явление, а е резултат на руско езиково влияние, се потвърждава от следните факти и примери:

1. Акавизъм в българския език съществува само в някои родопски говори и се открива последователно само в предударно положение: агниште (огнище), аддавна (отдавна), апашка (опашка), бали (боли), дабре (добре), кател (котел), насилка (носилка), тачилка (точилка).

От този район на България масово изселване на хора в Бесарабия не е имало, което значи, че явлението не е могло да бъде изнесено и разпространено в езика на българите в този край.

2. Думите, в които се открива акавизъм, в по-голямата си част са лексикални заемки от руски език, които много често в едни случаи запълват отсъствието на необходимите лексикални средства в езика на българите от Бесарабия, а в други – се използват наред с домашни думи:

[агарот] (градина), [арганизувам], [астановка] (спирка), [балтай са] (разкарвам се без работа), [гад'а са] (ставам за нещо), [издаой] (каруцар), [калхос], [капейка], [канфети] (бонбони), [кан'ък], [калбас], [кашолка] (и кошница), [камсамол], [канверт] (плик), [катлета] (кюфте), [каровник] (краварник), [лаханка] (вид корито), [матацикла], [маладец] (юнак), [насабача са] (приспособя се), [патрет] (портрет), [пасатка] (зелен пояс), [пиларама] (дъскорезница), [пагода] (и време), [пака] (довиждане), [пахарон] (и заравяне), [падушка] (и възгла[мн]ица, но сламена), [салдат'ан] (войник), [самал'от], [спасиба] (благодаря), [саок] (лопатка), [сталова], [телеви'з'ор] и др.

3. Особено ясно произходът на акавизма в речта на българите от Бесарабия проличава в двойко произнасяните форми: с българска редуция на широката гласна (o → y) или с руски акавизъм (o → a) в неударно положение, например:

[гуруда] и [гарада] (градове), [деучка] и [девачка] (момиче), [кунчавам] и [канчавам] (приключвам, привършвам), [куропка] и [каропка] (кутия), [куст'ум] и [каст'ум], [кумбайна] и [камбайна], [пучти] и [пачти], [пударук] и [падарок], [убижавам] и [абижавам], [уружай] и [уражай], [сурукувайата] и [сорокавайата] (четиридесетина).

Знае се, между другото, че с акаво звучене редица русизми са се настанили и в българския книжовен език: пагон, партенки, каляска, хазяйка, а също и кънки (от рус. коньки).

4. Произходът на акавизма личи и във формите със смесен, руско-български изговор, в които в предударно положение обикновено имаме акавизъм, а в следударно – българска редуция на широката гласна (o в посока към y), например:

[полезну], [пастайанну], [канечну], [атнасител'ну], [палажител'ну] и т.н.

5. Под влияние на руския книжовен изговор акаво звучат в българската бесарабска реч и имената, включително и от български произход:

[алек] (от Олег), [алес'а] (от Алеся), [аксана] (от Оксана), [Николай], [папоф], [дилибалтаф], а също така и названията на селищата:

[адес, адеса] (Одеса), [масква], [кумрат] все още най-често.

Под влияние на руския акавизъм българското фамилно име в Тараклия е Горановски е придобило облика Гарановский.

Интересно е, че при записване на някои домашни думи българите от Бесарабия, вероятно под влияние на руския акавизъм, допускат хиперкорекция, например хубов. Същото е станало и при някои имена: Монолов (вм. Манолов), Ходжиогло (вм. Хаджиогло), Трандофил (вм. Трандафил), Корояни (вм. Караяни), Коромалак (вм. Карамалак).

В същото време, макар и в по-рядко, вместо руския акавизъм в редица думи от руски произход се наблюдава българска редукция: [сорук] вм. [сорак], [картучка] вм. [картачка], [гусударства] вм. [государства], [жилудук] вм. [желудок] (стомак), [укур'вам] (от рус. окуривать), [пузнаком'а] (от рус. познакомить), [пуштанки] (от рус. подштанники, мъжки долни гащи) и др.

От явлението "акавизъм" в българската диалектна реч в Бесарабия, трябва да се разграничават случаите свързани с асимилационните и дисимилационните промени.

Случаи на асимилация и дисимилация на широката (билабиална устнена) гласна о, а също така и на гласна у (тясна, устнена) се наблюдават в думите:

асимилация:

оа > аа: [кашара] (с. Кайраклия — Лошчиновка)

ау > аа: [табаретка] (с. Кайраклия, Тараклийско)

уа > аа: [тагава] (гр. Тараклия)

дисимилация:

уу > ау: [фаркулица] (с. Кортен и др.)

[балгур'] (с. Кортен и др.)

оу > ау: [самун'] (с. Кортен и др.)

уу > уа: [ураки] (с. Кортен и др.)

оо > ао: [сапол] (с. Кортен и др.)

[капой] (с. Кортен и др.)

[скапосвам] (с. Кортен и др.)

[банбон] (с. Кортен и др.)

оу > оа: [годар] (Тодар) (с. Чийшия и др.)

[полак] (с. Кайраклия)

В някои случаи явленията акавизъм и дисимилация (на устнени гласни) трудно могат да се разграничат:

[кампот], [матор], [пашой]

Вероятно, тук действат двете явления, особено при фамилните имена:

[Костаф], [Папоф], [Кондаф] и т. н.

БЕЛЕЖКИ

¹ Стойков, Ст. Нови проучвания на българските говори в Съветския Съюз. // Известия на Института за български език. София., 1954, кн. 4,

² Маркова, Л. В. Болгары Советского Союза: тенденции этнического развития. Москва, 1984.

³ Иванова-Мирчева, Д., Ив. Харалампиев. История на българския език. Велико Търново, 1999

⁴ Стойков, Ст. Българска диалектология, София, 1993.

⁵ Горшкова, К. В. Историческая диалектология русского языка. Москва, 1972.

⁶ Малая советская энциклопедия. Т.1, Москва, 1993.